

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ: ЧИКАЗЬКА ТА АВСТРІЙСЬКА ШКОЛИ

Оксана Петінова
Одеса

Стаття присвячена філософському осмисленню неолібералізму на прикладі Чиказької та Австрійської шкіл. Автор відзначає, що в умовах ринкових перетворень та глобалізаційних процесів в Україні неолібералістичні принципи займають провідні позиції в організації суспільного життя. Приділяється увага аксіологічній, онтологічній, філософсько-економічній, соціально-філософській, філософсько-історичній проблематиці неолібералізму.

Ключові слова: неолібералізм, праця, свобода, соціальна справедливість, ринок, господарство, конкуренція, особистість, суспільство, індивідуалізм.

Актуальність проблеми. Філософське осмислення неолібералізму необхідне в умовах трансформаційних процесів в Україні, пов'язаних з глобалізацією. Розвиток технологій та зв'язку, створення складних міжнародних економічних і торгових систем, зростання активності міжнародних організацій і транснаціональних корпорацій, зміни в міжнародних відносинах та міжнародному законодавстві значно впливають як на контекст існування кожної людини, так і на суспільство України в цілому. Неоліберальні принципи організації суспільного життя прийшли в Україну разом з глобалізаційними процесами, що впливають на всі сфери життєдіяльності особистості, і навіть проявляються в організації сімейного життя та дозвілля. До питань неолібералізму зверталися в різних аспектах, однак, в основному його розглядають вчені з точки зору економіки. Ми вважаємо, що саме соціальна філософія повинна представити комплексний міждисциплінарний аналіз неолібералізму, тому що у вітчизняній соціально-філософській думці це питання розкрито недостатньо.

Мета: розглянути філософські аспекти особливості Чиказької та Австрійської шкіл неолібералізму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Неолібералізм розглядають дослідники різних галузей науки, так, можна назвати такі імена, як Дж. Стігліц [7], І. Єгоров [1], А. Кошкар'юв [2] та ряд інших. Так, наприклад, Б. Маліцький акцентує увагу на впливі неолібералізму на кризу інноваційного розвитку економіки України [3], соціологічний моніторинг теорії та практики неолібералізму в українському суспільстві представлений у роботах В. Ворони, М. Шульги [8]. Негативні наслідки неолібералізму в Україні з політичних та економічних позицій аналізував М. Швайка [12].

Виклад основного матеріалу. Неолібералізм являє собою не просто відродження класичного лібералізму, а якісне перетворення його основних цінностей в умовах обмеженої раціональності людини та її сутнісної природи. Так, неолібералісти вважають вільний ринок системою, яка відповідає природі людини, однак якщо їх попередники вірили в автоматизм ринку як регулятора виробництва та обміну через систему відносин, яка самовідтворюється, то неоліберали дійшли висновку обґрунтування необхідності регулювання механізму конкуренції. Основна проблема в тому, що конкуренція не може постійно відтворюватись, оскільки в результаті виживає «найсильніший», який потім перетворюється в монополіста. Звідси і можна виокремити провідну роль держави: вона повинна розвивати та підтримувати конкуренцію методами свідомого державного регулювання. У такому розумінні сильною та конкурентоспроможною стане така держава, яка здатна протистояти монополізації економіки та забезпечувати конкурентність власних ринків.

Як неокласичний напрям економічної теорії та течія філософії неолібералізм ґрунтується на ідеях видатного економіста А. Сміта [6]. Саме його переконання в тому, що корисні інтереси людини в області економічної діяльності призведуть до суспільного благоустрою, були покладені в основу концепцій представників неолібералізму: така позиція передбачала невтручання держави в економіку. Серед основних течій економічної теорії неолібералізм посідає провідне місце.

Неолібералізм як філософська течія та одночасно як напрям політичної економії виникає в 1930-х роках і найбільшого розвитку досягає в кінці 1980–90-х. Він має цілу низку інтерпретацій. Основні теоретичні положення розроблені у працях фундаторів Чиказької (Ф. Найт, М. Фрідмен, Дж. Стіглер), Лондонської (Л. Робінс), Австрійської (Л. фон Мізес, Ф. фон Хайек), Фрайбургської (В. Ойкен, Л. Едхард), Паризької (М. Алле, Ж. Рюеф), Італійської (Д. Ейнауді) шкіл. Зупинимось на більш детальному розгляді основних положень Чиказької та Австрійської шкіл.

Засновником *Чиказької школи* вважають економіста та соціолога Ф. Найта, який в основному приділяв увагу особливостям економічних процесів, хоча в своїх працях підіймає ряд важливих філософських питань. У своїй фундаментальній книзі «Ризик, невизначеність та прибуток» мислитель пропонує надавати безумовного пріоритету ризикам як невизначеності, яка відіграє вирішальну роль у виникненні феномена прибутку підприємця; основними джерелами такої невизначеності виокремлює економічний розвиток та розбіжності в ділових здібностях людей. Філософія отримання прибутку в наступному твердженні: прибуток – це не просто прибуток за управлінські послуги підприємця, в умовах стаціонарної економіки прибуток відсутній – він створюється лише в специфічних умовах, його отримують ті підприємці, які у змозі передбачати несподівані зрушення у сфері виробництва й обміну, готові йти на ризик. Досить оригінальною філософською думкою є твердження мислителя про соціальну організацію, під якою він розуміє механізм задоволення потреб людини в статичному сенсі (під ним він розуміє можливість його наукового опису). Головна мета людини – прожити цікаве життя, а не просто накопичувати та споживати матеріальні блага. У якості самоцінностей визначає зміни, новизну, несподіванки. Головна потреба людини – спілкування з іншими людьми на основі взаємної симпатії, поваги та прихильності, незалежно від розмірковувань про проблеми буття та цінності конкретної особистості для світу в цілому. Філософський висновок, який робить автор, дає нам змогу розцінювати автора як представника філософії неолібералізму – кожному індивіду слід дати можливість проявити ініціативу, свободу вибору, надати широкі можливості для самовираження та самореалізації; в умовах централізованого управління така можливість є занадто спеціалізованою та концентрованою [5].

Послідовником Д. Найта став М. Фрідман, який у праці «Капіталізм та свобода» висловлює неоліберальні ідеї обмеження втручання держави в економіку та розглядає взаємозв'язки економічної та політичної свободи, роздержавлення освіти й системи соціального забезпечення, створення контрактної армії тощо [9]. Ці ідеї були покладені в основу ліберальних реформ, що здійснюються в останні десятиріччя у різних країнах.

На відміну від лібералізму неолібералізм не повністю заперечує соціальний інститут державного регулювання економіки, а розглядає вільний ринок та необмежену конкуренцію як основний засіб забезпечення прогресу та досягнення соціальної справедливості, яка можлива лише за умов економічного росту країни, що вимірюється внутрішнім валовим продуктом.

Назва напряму «Австрійська школа» пов'язана з країною походження його провідних представників, які були змушені виїхати з Австрії внаслідок поширення націонал-соціалізму в Європі. Засновниками школи вважають Л. фон Мізеса та Ф. фон Хайека.

Родоначальником австрійського неолібералізму вважають Л. Мізеса. Саме він стояв у витоків класичного лібералізму ХХ ст. Відомий економіст, філософ, австрієць за походженням, мислитель значну частину свого життя провів у США, де викладав курс економічної теорії в Нью-Йоркському університеті. Спочатку предметом економічних інтересів були проблеми грошового обігу, але в подальшому його інтереси охоплювали аналіз логіки індивідуальної трудової діяльності людини та мотивів праці людини, зокрема, він досліджував психологію, мораль, інстинкти тощо.

Аналізуючи та зіставляючи ринкове господарство та неринкову економіку як можливі варіанти економік світу, необхідною умовою існування ринкового господарства визнавав приватну власність. Цей соціальний інститут є «необхідним реквізитом» цивілізації та матеріальної забезпеченості. Основна соціальна функція – сприяння оптимальному використанню ресурсів, вона забезпечує суверенітет споживачів. Саме приватна власність є основою раціональної економічної діяльності, тому що вона виступає своєрідним індивідуалістичним стимулом, який забезпечує максимальне

використання ресурсів. Л. Мізес переконаний у тому, що існує лише вибір між суспільною та приватною власністю на засоби виробництва, всі ж інші проміжні форми соціальної організації марні, на практиці руйнуються самі; якщо розуміти, що соціалізм непрацездатний, то не можна уникнути визнання того факту, що капіталізм є єдиною можливою системою соціальної організації, яка ґрунтується на розподілі праці, – цей результат теоретичного дослідження не стане сюрпризом для історика чи філософа. Мислитель переконаний у виключенні можливостей ринкових принципів ціноутворення за планового регулювання економіки, без яких неможливо виміряти внесок факторів виробництва в цінність благ споживача. Це призводить до неефективного використання ресурсів. Соціалізм Л. Мізес по-філософськи називає системою запланованого хаосу і висловлює свої сумніви стосовно його існування: соціалізм зазвичай вважають нездійсненним тому, що людині не вистачає моральних якостей, яких вимагає соціалістичне суспільство. Завжди є можливість того, що при соціалізмі більшість громадян не будуть докладати максимум зусиль при виконанні своїх обов'язків у суспільстві. А в суспільстві, де існує приватна власність на засоби виробництва, – навпаки. Крім того, на думку мислителя, посилення ролі держави обов'язково призведе до посилення ролі бюрократії й розвитку корумпованості. Він наголошує, що соціалізм породжує такий тип людини, для якого слідування звичному й встановленому – головна з чеснот; соціалізм придушує новаторів, які є носіями економічного прогресу.

У своїх роботах Л. Мізес підкреслює, що саме вільний ринок відповідає демократичним принципам, і саме в умовах вільного ринку споживач є центром економічної системи, саме він, обираючи з усіх запропонованих товарів певний товар, визначає структуру суспільного виробництва, і саме в умовах вільного ринку економічні суб'єкти максимізують свій благоустрій завдяки свободі вибору альтернативних можливостей. Філософ зазначає, що в капіталістичному суспільстві кожна людина знає, що результати її праці принесуть задоволення їй самій, що її прибутки будуть збільшуватись чи зменшуватись відповідно до того, наскільки продукт її праці збільшуватиметься чи зменшуватиметься. У соціалістичному ж суспільстві людина знає, що від ефективності її праці нічого не залежить, оскільки в будь-якому випадку вона отримає фіксовану частину сукупного продукту, розмір якого не залежатиме від результатів її роботи. Тому слід остерігатися того, що такі переконання стануть загальними й продуктивність праці в соціалістичному суспільстві значно знизиться [4].

Ф. Хайек, австрійський економіст, філософ та соціолог, один з найвідоміших представників економіко-філософської думки ХХ ст., досліджував проблеми філософії ринкового суспільства, був представником неоліберального напрямку, прибічником ринкової економіки та визнавав цінність економічного лібералізму. У другій половині свого життя Ф. Хайек уніс значний внесок у соціальну та політичну філософію. Він агітує на користь суспільства, організованого навколо ринку, у якому механізм держави використовується для втілення в життя юридичного порядку, під яким він розуміє сукупність абстрактних правил поведінки. Цей порядок є необхідним для функціонування вільного ринку. Такими ідеями просякнута його моральна філософія, яку він виводить з епістемологічних висновків щодо вроджених меж людського знання. Ринок розглядав не як винахід людини, а як механізм реалізації справедливості та оптимального розподілу ресурсів, заперечував побудову суспільства за певними сконструйованими схемами та моделями. Його економічна філософія торкалась розмежувань понять «ринок» та «господарство». Так, господарство передбачає такий соціальний устрій, за якого ресурси, розміщені відповідно до єдиної шкали задач, що передбачає заплановану організацію економічної діяльності та використання суспільних ресурсів для досягнення певної мети. А ринок функціонує інакше: він не гарантує обов'язкового задоволення, у першу чергу, первинних потреб споживача, а потім вторинних, тому що кожен, хто бере участь в обміні, повідомляє всім інформацію про свою мету, можливості, одночасно отримуючи інформацію про готовність інших сприяти реалізації цієї мети. Таким чином, ринок просто поєднує завдання кожного в умовах конкуренції, однак не дає гарантії їх досягнення.

Унікальним способом комунікації Ф. Хайек вважає ціну, тому що саме вона засвідчує значимість товару з точки зору споживачів. Це своєрідний сигнал, що дає можливість погоджувати свої дії з діями інших. Мислитель підкреслює, що це можливе лише в умовах конкуренції, яка дає можливість вільно реагувати на ситуацію, оцінювати економічну

ситуацію та забезпечувати потік інформації в суспільстві. Таким чином, ринок не гарантує виробництво товарів відповідно до шкали суспільних пріоритетів, але гарантує те, що продукт може бути виготовлений людьми з меншими витратами, ніж в інших. Конкуренція – це спосіб відкриття нових продуктів та технологій, вона підштовхує підприємця шукати нові продукти, використовувати нові ринки сировини, створювати виробничі комбінації, які забезпечують динамічний розвиток економічних систем. Саме сучасна економічна людина має можливість проявити себе, знайти принципово нові шляхи вирішення проблем і запропонувати суспільству інновації [10].

Ф. Хайек був одним із провідних критиків колективізму в ХХ столітті і вважав, що всі його форми можуть існувати лише за підтримки держави. Мислитель розширює свою критику соціалізму за допомогою теорії культурної еволюції та людського співіснування в суспільстві з розподілом праці. Аксиологічний аспект його вчення полягає у зверненні до цінностей, існування яких обумовлюється, на його думку, трьома причинами: біологічним успадкуванням, культурною апробацією та раціональним плануванням. Специфічною роллю наділяє філософ релігію: в еволюції людини вона має вирішальне значення, оскільки її селекція та «природний відбір» відбувається не за допомогою раціональних аргументів, а в залежності від репродуктивних якостей як результат релігійної віри та успішної адаптації до навколишнього середовища. Не кожна релігія може бути успішною (комунізм також розглядається як релігія, що відмирає), однак у суперництві перемагає завжди той релігійний рух, який сприяє розмноженню та розвитку економіки. Тому свобода віросповідання – основне завдання та основа лібералізму. В його рамках можуть виникати та змагатися різні мікроспівтовариства.

Послідовник та учень Л. Мізеса Ф. Хайек систему приватної власності вважав гарантією свободи особистості. Оскільки контроль над власністю розподіляється між незалежними один від одного людьми, ніхто не має над ними абсолютної влади, а в такому суспільстві, де все контролюється «зверху», благоустрій кожного залежить не від нього самого, а від рішень вищих інстанцій, які й будуть здійснювати всю повноту влади. У рамках концепції «індивідуалізму розвитку» Ф. Хайек акцентує увагу на творчості людини, прагненні до нового; людина повинна знайти таку незадоволену потребу суспільства, про яку інша людина і не думала.

На відміну від Дж. Мілля, який увів в економічну систему поняття «індивідуалізм» та визначав його як систему організації промисловості, у якій ініціатива виходить від індивідів (при цьому виступав проти людей, які проявляють індивідуалізм), Ф. Хайек розглядає індивідуалізм на іншому рівні та вважає, що він пов'язує свободу та прогрес і є необхідним, адже заперечує централізоване планування, оскільки не можна запланувати виробництво невідомого продукту, і конкуренція має важливе значення саме тому, що її результати є непередбачуваними. Однак якщо для когось результати конкуренції принесуть задоволення, то для інших – навпаки, розчарування. Головною філософсько-економічною роботою в його житті стала праця «Дорога до рабства», у якій висловлюється думка про те, що посилення планового регулювання економіки призведе до соціалістичних ідей, а вони є першим кроком до тоталітаризму. Відмова суспільства від економічної свободи на користь колективізму та централізованого планування – це і є «дорога до рабства», яка призведе до втрати основних свобод людини. Філософ зазначає, що колективна свобода – це не свобода кожного члена суспільства, а нічим не обмежена свобода плануючих органів влади робити з суспільством все, що вони побажають; це змішання свободи з владою, доведене до абсурду. Якщо робота йде, будь-який публічний сумнів стосовно вчасного виконання плану розцінюється як прояв нелояльності та неблагонадійності, оскільки така заява може негативно вплинути на настрої інших робітників [11].

Одним з гострих соціально-філософських питань, що викликає дискусію між науковцями, є питання дотримання принципу соціальної справедливості в ринкових умовах. Представники соціалістичної орієнтації підтримують систему планування та вважають, що вона дає можливість справедливо й рівномірно розподіляти продукцію. З одного боку, з цим можна погодитись, адже, якщо ми хочемо розподіляти блага у відповідності з певними встановленими стандартами, то це можливо лише в умовах планування, однак при цьому неможливою є свобода вибору – за людину вибір будуть робити інші. Органи, які планують, не можуть це робити в стабільній системі координат, яка відповідає загальним довготривалим правилам, адже потреби людей змінюються,

вони не можуть бути постійними протягом тривалого часу. Особливо це простежується в період інформаційного суспільства та глобалізації, так як органам планування слід враховувати складний баланс інтересів різних страт, і при цьому виникає нерівність, нав'язана апаратом державного управління.

На думку Ф. Хайека, не слід пов'язувати принципи здійснення соціальної справедливості з ринковим порядком, який є етично нейтральним; згідно з його поглядами, справедливість слід оцінювати з точки зору самого процесу поведінки, а не кінцевого результату. Під справедливістю він розуміє універсальну рівність всіх перед законом, який повинен мати загальний характер: влада державних органів управління повинна підкорюватись загальним правилам, виробленим не ними. Лише в такому випадку суспільство могло б зменшити корупцію в країні. А вимога соціальної справедливості, яку мислитель розглядає як «зрівняльну справедливість», пояснює бажанням втиснути ринковий механізм у схеми бажаного розподілу прибутків. Таким чином, програма «зрівняльної справедливості» та контроль держави над економікою є несумісними, бо має вибіркового дискримінаційний характер.

Ринок виконує пізнавальну функцію в процесі соціальної координації, це своєрідний передавач серед соціальних економічних суб'єктів. Він не може керуватись кимось «зверху», і не може стати соціальним інструментом державного маніпулювання для досягнення певних результатів. Ринок – це комунікативний процес, який потребує свободи, виконує функцію пошуку. Супроводжуючись конкуренцією, він відсіює неефективні способи виробництва. Рушієм інтелектуального розвитку є свобода слова, а економічного – свобода економічної дії. І головна функція держави – створювати сприятливі умови для ринкових процесів, які протікають завдяки творчості особистості, у постійному пошуку, і такі процеси не повинні знаходитись під контролем одного з учасників. Ринкова ж система покладає на державу обов'язок створення та удосконалення правових норм («правил гри»), необхідних для ефективного функціонування ринкової системи та конкуренції, а інколи – держава повинна виконувати функцію заміни конкуренції іншими формами регулювання там, де це необхідно, зокрема, у наданні товарів колективного користування.

Висновки. Отже, розглянувши особливості Чиказької та Австрійської шкіл неолібералізму ми дійшли висновку, що поряд з економічною проблематикою мислителями підіймається ряд філософських проблем. Зокрема, аксіологічний аспект життя людини полягає не просто у використанні та накопиченні матеріальних благ, а в самому способі життя: ціннісними орієнтаціями особистості є новизна, ініціатива, ризик, зміни, самореалізація, свобода вибору, праця. Онтологічна проблематика – у реалізації особистістю економічної та політичної свободи – ринок та конкуренція забезпечує науково-технічний прогрес людства. Серед соціальних індикаторів життя можна виокремити соціальну справедливість, наявність приватної власності. Зокрема, остання є не просто основою економічної діяльності, а своєрідним «атрибутом» цивілізації та стимулом і мотивацією особистості і сприяє максимальному використанню її інтелектуальних ресурсів. Неолібералізм підіймає ряд важливих історико-філософських питань, як от: аналізуються позитивні та негативні риси суспільно-економічних формацій – капіталізм, соціалізм, комунізм. Значна увага приділяється ряду категорій філософії економіки: «прибуток», «суспільне виробництво», «продукт праці», «ризик», «ринок», «господарство», «ціна». Розвиток індивідуалізму – передумова свободи та прогресу. Рушійною силою інтелектуального розвитку є свобода слова, а економічного – свобода дії.

Література:

1. Егоров И. Ю. Наука и инновации в процессах социально-экономического развития / И. Ю. Егоров. – К. : ИВЦ Госкомстата Украины, 2006. – 338 с.
2. Кошкарёв А. Конец турбокапитализма / А. Кошкарёв // Эксперт. – 2009. – № 1-2. – С. 36–37.
3. Малицкий Б. А. Неoliberalизм и кризис инновационного развития экономики. Формула кризиса / Б. А. Малицкий. – К. : Феникс, 2009. – 64 с.
4. Мизес Л. фон. Либерализм в классической традиции / Людвиг фон Мизес. – М. : ООО «Социум» ; ЗАО Издательство «Экономика», 2001. – 239 с.
5. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Х. Найт – М. : Дело, 2003. – 360 с.

6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М. : Эскимо, 2007 – 960 с.
7. Стиглиц Дж. Ю. Ревущие девяностые. Семени развала / Джозеф Юджин Стиглиц – М. : Совр. экономика и право, 2005. – 424 с.
8. Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульнс. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – 656 с.
9. Фрийдман М. Капіталізм и свобода / Милтон Фрийдман – М. : Новое издательство, 2006. – 240 с.
10. Хайек Ф. Індивідуалізм и економічний порядок [Електронний ресурс] / Ф. Хайек. – М. : Ізограф, 2000. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books/about/Individualism_and_Economic_Order.html?id=5rgv1htBRKIC&redir_esc=y, 26.07.13.
11. Хайек Ф. А. Дорога к рабству [Електронний ресурс] / Ф. А. Хайек – М. : Экономика, 1992. – 176 с. – Режим доступу: http://www.libertarium.ru/l_lib_road.
12. Швайка М. А. Неолібералізм, що з тріском провалився [Електронний ресурс] / Михайло Швайка // Віче. – 2001. – № 24. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2893/> 5.07.13.

Стаття посвячена філософському осмисленню неолібералізму на прикладі Чикагської і Австрійської шкіл. Автор відзначає, що в умовах ринкових трансформацій і глобалізаційних процесів в Україні неолібералістичні принципи займають провідні позиції в організації суспільного життя. Звертається увага на аксіологічну, онтологічну, філософсько-економічну, соціально-філософську, філософсько-історичну проблематику неолібералізму.

Ключові слова: неолібералізм, праця, свобода, соціальна справедливість, ринок, господарство, конкуренція, особистість, суспільство, індивідуалізм.

The article deals with the philosophic understanding of neoliberalism by way of Chicago and Austrian schools example. The author underlines that under the market transformations conditions and globalization processes in Ukraine, neoliberal principles take the leading positions in the organization of social life. The attention is given to the axiological, ontological, philosophic and economic, social and philosophical, philosophical and historical problematic of neoliberalism.

Key words: neoliberalism, labour, freedom, social justice, market, economy, competition, individual, society, individualism.